

GYÉMÁNT RICHÁRD

A történelmi Temes vármegye népesedéstörténete

1. Bevezetés

A feltehetően a XI. században alapított comitatus¹ – Temesvár székhellyel – a déli irányú magyar határvédelem lényeges eleme lehetett. A vármegye élén a temesi gróf vagy ispán (Comes Temesiensis) állt, aki az egész középkoron keresztül az ország védelme szempontjából is fontos hivatással bírt. Hatásköre több vármegyére kiterjedt, a déli vidék kulcsát alkotó Temesvár várának főparancsnoka és a vidék főkapitánya volt. Régebben – ahogy azt Werbőczynél² is olvashatjuk – a zászlósurakhoz (barones Regni) számították, rangban a vajdák és a bánok után állt. Ezen „állásra”, amelynek különösen a török háborúk adnak nagy jelentőséget, rendszerint országos tekintélyű, a harcban jártas férfiakat neveztek ki.³ Temesvár 1552. évi elvesztése után a temesi gróf állása katonai jelentőségét elvesztette, a zászlósurak közé már nem számították, majd a cím is elenyészett.

A történelmi vármegye területe az évszázadok folyamán jelentős változásokon ment át. A török hódításokig a Temesvár–Lugos–Karánsebes–Orsova vonalon feküdt, a Temes folyó mentén. Az 1716-os esztendőben, Savoyai Jenő seregei visszavették Temesvárt és az egész Bánságot a töröktől, de a terület egészen 1778-ig osztrák igazgatás alatt maradt, amelynek központja Temesvár volt. Mária Terézia (1740–1780) 1778-ban a Temesi Bánságot megszüntetve, 1779-ben engedélyezte a három bánsági vármegye: Torontál, Temes, Krassó-Szörény

---

¹ CSAKY IMRE: *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században*. Corvina, Bp., 1995, 133. p.

² WERBŐCZY ISTVÁN: *Tripartitum, Magyar Törvénytár*. Franklin-Társulat, Bp., 1897, 177. p.

³ A temesi grófok (ispánok) sorában látjuk a XV. században Garay Jánost, Ozorai Pipót, Rozgonyi Istvánt, Újlaky Miklóst, Hunyadi Jánost, Hunyadi Lászlót, Szilágyi Mihályt, Szokoly Pétert, Nagy Ambrust, Kinizsi Pált. A XVI. században Báthory Istvánt, Újlaky Lőrincet, Drágffy Jánost, Perényi Pétert, Enyingi Török Bálintot, Czibak Imrét etc. A török uralom előtti időkben az utolsó temesi gróf a költők által megénekelt, temesvári várkapitány Losonczy István volt. Temes vármegye „újjaszületéstől”, 1779-től a mindenkori Temes vármegyei főispán viselte ezt a címet, de a titulus jelentése ekkorra már teljesen megváltozott. *A Pallas Nagylexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság, Bp., 1893–1896, XVI. kötet, 67. p.

vármegyéek felállítását. Temes vármegyéet hivatalosan 1779. június 22-én avatta fel a megyegyűlés Temesvárott.

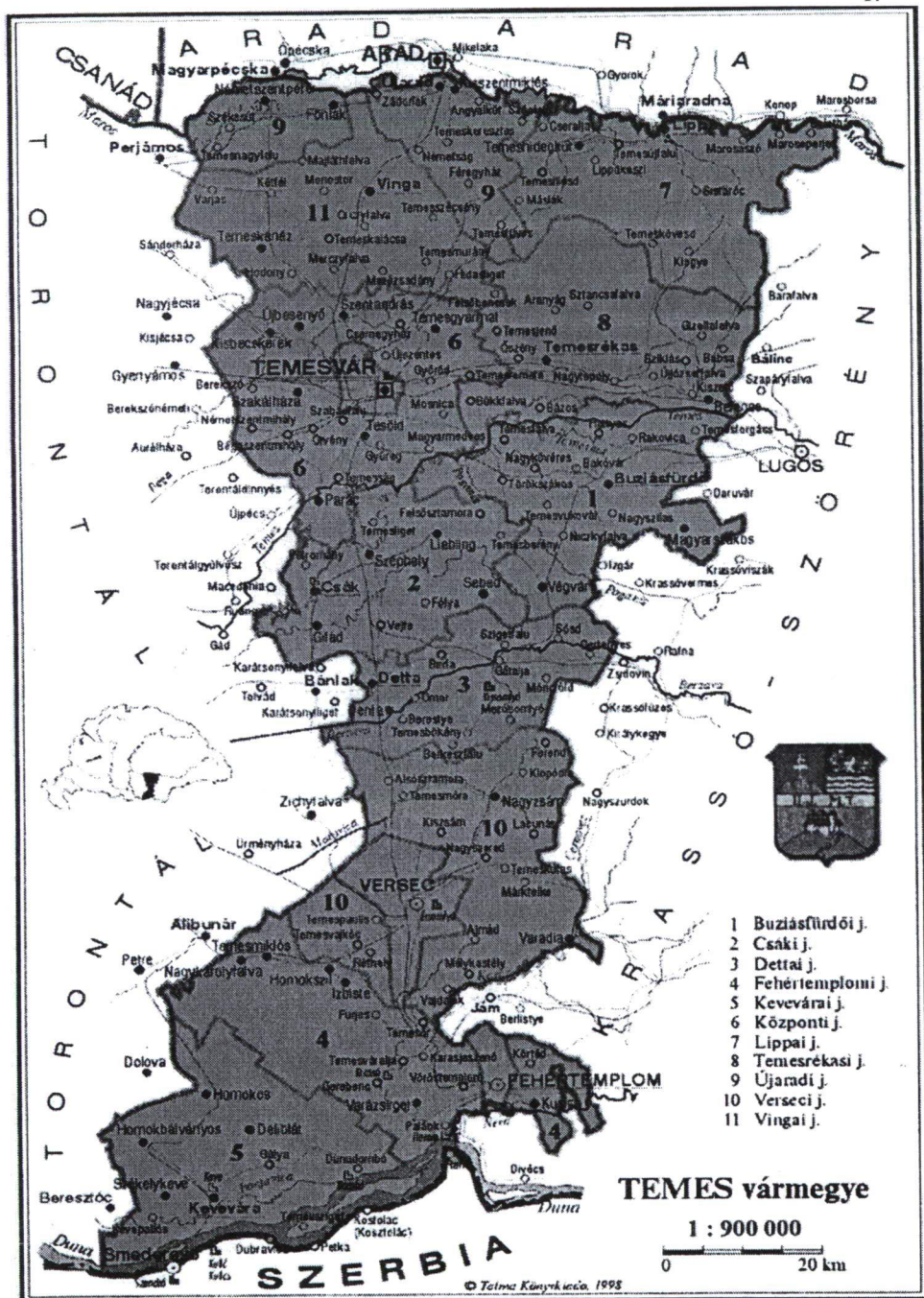
A Temesi Bánság 1718 (gyakorlatilag már 1716-tól) és 1778 között létezett. A történelmi Torontál Temes, Krassó-Szörény vármegyéek a mohácsi vész után – 1552-ben – a török uralom alá jutottak. A pozsareváci béke (1718) értelmében ez volt az utolsó magyar terület, amely visszakerült a Török birodalomtól. A három történelmi vármegye területe nem lett a Magyar Királyság része, hanem 1718 és 1778 között egy Magyarországtól elkülönült önálló tartományként kezelték az osztrákok. A területből az osztrák uralkodók gyakorlatilag egy osztrák örökös tartományt akartak létrehozni, német nyelvű, római katolikus lakossággal. A Temesi Bánságot a bécsi kormánynak alárendelt bánsági igazgatóság által katonailag kormányozták. Az országgyűlés többször felszólalt ez alkotmányellenes állapotok miatt, mígnem az 1741. XVIII. tc. által a polgári igazgatás alatt levő terület az állam rendes közigazgatási szervezetébe beolvadt (1778). Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után ismét elszakították az országtól és (Szerb Vajdaság és Temesi Bánság) Ausztria „koronaországa” lett. Ezt az állapotot az 1860. októberi diploma szüntette meg, amely a területet ismét visszaadta Magyarországnak. A különállás mind a két esetben jogosulatlan volt.⁴

A Temes vármegyéetől délre fekvő – még a bánsági területen fekvő – katonai határőrvidék ezen után is fennmaradt, és csak az 1872. június 9-én kelt királyi rendelettel lett feloszlata. A vármegye déli határa most már a Duna lett. Fehértemplom városa 1876-ban (1876. XXXIII tc.) más községekkel együtt szintén Temes vármegyébe lett beolvasztva. A vármegye területe – 1876 és 1918 között – 7.113 km² volt, amelyhez hozzá kell még számolni Temesvár (85 km²) és Versec (197 km²) törvényhatósági jogú városok, illetve Fehértemplom rendezett tanácsú város (39 km²) területét is. A Maros folyótól a Duna folyamig húzódó történelmi vármegye összesen 7.434 km² nagyságú volt.

Az „iparkodó” Temesvár és az egykori vármegye jelentőségét adja – a történelmi múlt mellett – az a tény is, hogy ez a térség mindig a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb vidéke volt.⁵

⁴ *A Pallas Nagylexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság, Bp., 1893–1896, II. kötet, 589–590. p.

⁵ Érdekesképpen ezen megállapítást alátámasztandó, hogy a Magyar Királyság területén először Temesvárott vezették be előbb a gáz- (1857), majd a villanyvilágítást (1884).

2. Az őskortól a honfoglalásig

A történelmi Temes vármegye területén az ember megjelenése előtt édesvízi tenger terült el, amelynek partjait a mai Krassó-szörényi hegyek alkották. E tenger lefolyása után találkozunk itt is az őskori ember és ősállatok nyomaival.

A csiszolatlan és csiszolt, majd a réz- és bronzleletek, valamint a földvárak nyomai itt is gyakoriak. Ez idő tájt a nemes vármegye egykori területe meglehetősen gyéren lakott volt.⁶ Ennek ellenére, csak az 1900-as évek elejéig közel 100 őskori lelőhelyet tártak fel, amelyek főként a folyók mentén területek el.

A vármegye első lakói a trák eredetű agatirszek⁷ (Kr.e. 513) lehetnek. Akik feltehetően a Maros folyó névadói, amelyet Hérodotosz művében Marisnak említ.

Kr.e. 335-ben a géták⁸ foglalták el a történelmi Temes vármegye egykori területét, majd követték őket a kelták, a szkíták és szarmaták⁹.

Az említett népcsoportok etnikailag vegyes területté tették, nemcsak az egész vármegye, de a Bánság¹⁰ területét is. Ezek a népek nyom nélkül tűntek el s

⁶ BOROVSKY SAMU: *Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város*. Országos Monográfia Társaság, Bp., 1900, 225. p.

⁷ A Pallas Nagylexikona az alábbiakat írja az agatirszekről: „Régi nép, mely Erdélyben a Maros mentén lakott. Hérodotosz (Kr. e. 484–405) azt mondja róluk, hogy békés természetűek voltak, közös házasságban éltek, aranyban dúslakodtak, festetteknek („picti”) jellemezték őket, amely jelző Avienus szerint tarka színű ruházatukra vonatkoznék. Eredetük nem ismeretes. Eredetileg trauzszoknak hívták őket, az agatirsz nevet csak a régi hellének adták nekik.” *A Pallas Nagylexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság, Bp., 1893–1896, I. kötet, 148. p.

⁸ A Haemus-hegység és az Ister (Duna) folyam között ugyancsak Hérodotosz említi legelőször a gétákat, midőn Darius skytha hadjáratáról beszél. A géták sokat hadakoztak a makedón Fülöp és fia, Nagy Sándor ellen is, aki a Dunán is átkelt és hatalmukat megtörte. A nép maradványai azután békét s barátságot kértek a nagy hódítótól. A géták ezután nem szerepelnek többé. Némi töredékeik a Prut mellékein húzzák meg magukat s ez új hazájukban, amely merő pusztaság volt (deserta Getarum), lassanként elvesztették nemzetiségüket és beolvadnak a szomszéd népekbe.

⁹ A szarmata nép törzsei (jazigok, roxolánok, alánok) több hullámban, időszámításunk kezdetén jelentek meg a Kárpát-medence keleti területén. Terjeszkedésüket a Római Birodalom Pannonia provinciája állította meg, országuk fennállásával pedig egészen az V. század végéig számolnunk kell. Emléküket a görög-római történetírók őrizték meg, így sok részletet tudunk nyelvükről, szokásaikról, harcmódorukról, falvaikról.

¹⁰ Bánság területe jelenleg három országhoz (Magyarország, Szerbia–Montenegró és Románia) tartozik. A Bánság 1920-ig a történelmi Magyarország része volt és három egykori vármegye (Torontál, Temes és Krassó–Szörény vármegyék) teljes területét jelölte. Az 1920. évi trianoni békeszerződés csak egy 258 km²-es területet, Torontál északi csücskét hagyta meg az anyaországnak. A Bánság mintegy 166 évig állt török uralom alatt, ezután sokáig közvetlenül Bécsből irányították. A töröktől való visszafoglalás után 1772-ig magyar nemzetiségű személy be sem tehetette a lábát a felszabadított bánsági területekre. A magyarokkal ellentétben számos más népcsoport viszont betelepídhették: németek, szerbek, bolgárok, szlovákok, ruszinok, de akadtak franciák és olaszok is, „Európa kicsiben”. A Temesi Bánságból (legalábbis a déli részéből) katonai határőrvidek lett, a román nemzeti ébredés egyik bölcsője, a magyar vármegyarendszerbe való visszatagolásra csak 1872 után került sor. A Bánság és a Bánát fogalom jelentősen eltér egymás-

Temes vármegye a Kr.e I. században előbb dák,¹¹ majd Kr.u. a II. század elején a Római birodalomnak lett Dacia Ripensis néven egyik tartománya. A rómaiak Temes vármegye területén több gyarmatot és katonai utat építettek. Ilyen gyarmat volt a mai Temesvár helyén is; ez volt a nyugatnak első állomása kelet felé.¹² Erre felé vehette útját Priscus rhetor is, mikor követségben utazott Attila udvarába. A dák provincia római lakói többnyire Kisászsából érkeztek. Dácia provincia nem sokkal a Trajanus császár és seregei által történt meghódítása után hanyatlásnak indult. A gótok már III. Gordianus (Kr.u 238–244), I. Philippus (Kr.u. 244–249), illetve Trajanus Decius (Kr.u. 240–251) római császárok uralkodása alatt szakadatlan betöréseikkel pusztították a provinciát. Kr. u. 251-ben Kniva gót vezér legyőzte Deciust, s ezáltal Dácia provincia – a rómaiak részére – gyakorlatilag már elveszett. Dáciát és vele együtt a temesi területeket Aurelianus császár (Kr.u. 270–275) adta fel a gótok javára 271-ben.¹³ A római lakosságot ekkor többnyire a szomszédos Moesia provinciába telepítették át. A rómaiakat egymás után váltották fel az uralomban a gótok, a hunok,¹⁴ a

tól. A magyarban a Bánság a fent említett három egykori vármegye területét takarta, amíg a Bánát csak azt a délvidéki területet, amelyet a Bánságból a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság szerzett meg 1920-ban. A német, a szerb, illetve a román nyelvben viszont a Bánát kifejezés az egész Bánságot jelölte. *A Pallas Nagylexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság, Bp., 1893–1896, II. kötet, 589–590. p.

¹¹ A dákok és a geták egy törzsek a „hajtásai”. Valószínűleg ugyanazon nemzetiségűek is. A dákok maguk sem voltak teljesen egységesek. Több törzsrre oszlottak, amelyek nemcsak szomszédjaikkal hadakoztak, hanem gyakran e szomszédokkal szövetségbe, egymás ellen is. Az első törzsfőnök, aki őket egyesítette, Burebista, vagy Burvista nevű királyuk volt. Nemcsak az összes dák, hanem a geta törzseket is egyesítette. Erejének tudatában arra vonatkozó hódító terveket szőtt, hogy a Kárpátokban, azok lejtőin és az Al-Duna mentén egy nagy dák birodalmat alkosson. Burebista dák birodalma meglehetősen kellemetlen szomszédja volt Rómának, amelyben akkor a főhatalom Julius Caesar kezében volt. Kr. u. 10-ben ismét háborúra került a sor a rómaiak és a dákok között. Ekkor Gnaeus Cornelius Lentulus római vezér támadt rájuk és a Marisius (a Tisza Szegedtől délre eső szakasza) mellett megverte a dákokat. A rómaiak ekkor még nem kényszerítették teljes meghódításra a dákokat, ennek oka az Arminius ellen viselt germán háború volt. A dákok a rómaiakra nézve ismét félelemessé csak mintegy 80–90 évvel később lettek, Domitianus uralkodása alatt. Kr. u. 98-ban Traianus lett római császárrá. A római császár Kr. u. 101. év tavaszán hagyta el Rómát és Sarmizegethusa – a dák főváros – ellen indult. Decebalus nem állhatván ellen Traianus győzelmesen előrenyomuló hadainak, békét kért. Majd Traianus 105-ben ismét hadjáratot indított a dákok ellen. A római hadak több csatában győzedelmeskedve, Sarmizegethusát is elfoglalták. Decebalus öngyilkos lett, ezzel a Dák birodalom is megsemmisült.

¹² KIRÁLY PÁL: Marcus Ulpius Traianus dák háborúi. *Századok*, 1888. évfolyam, IX. f.

¹³ MICHAEL GRANT: *Római császárai*. Corvina, Bp., 1996, 138–146. p., 166–170. p.

¹⁴ A hunok eredetükről a XVIII. század óta vita folyik. Az alapprobléma: azonosak-e vagy sem a kínai forrásokban hiung-nu vagy hsiung-nu néven szereplő törzsekkel, akikkel a Kínai Birodalom a Kr. e. IV.–Kr. e. I. század között kemény harcokat vívott, s akik ellen a Nagy Falat emelték. Nevük és történetük – szir és szogd források segítségével – a több mint két évszázados hiátus ellenére is összekapcsolhatóan látszik az európai hunokéval. Azonosságukat azonban mindeddig nem igazolta a nyelvészet, s csak közvetve világítja meg a régészet (a Kr. u. IV. századinál korábbi hun lelet nem ismert Közép-Ázsiából sem) és az antropológia (mongoloid típusok ugyan nem ritkák az európai hunok körében, de nem is általánosak, ugyanakkor nem jelenthetnek mongol nyelvűséget) is. SALAMON FERENC szerint Attila, a hunok vezér valahol Temes délkeleti részén született. SALAMON FERENC: Hol volt Attila főhadiszállása. *Századok*, 1881. évf. I. f.

gepidák, a longobárdok, az avarok s végre a magyarok. A római műveltség, a római emlékek a magyarok beköltözésekor már teljesen elenyésztek és újabb kultúra csak a magyarok bejövetelével kezdett gyökeret verni.

A honfoglaláskor a Maros-Duna-Tisza szögét a Anonymus szerint a bolgár Glád fejedelem birtokolta, akinek seregeit Árpád vezérei: Szoárd, Kadocsa és Boyta a Temes folyónál győztek le. A vidék ekkor egész le a Dunáig a magyarok birtokába jutott és ekkor Árpád a hét vezér egyikét, Kondot telepítette ide törzsével együtt.

3. Az Árpádházi-uralkodók korszaka (1000–1301)

A X. században e vidék még nem volt elég erős kötelékekkel az ország testéhez fűzve, bizonyítja ezt Ochtum esete (Ajtony).¹⁵ I. (Szent) István (1000–1038), hogy az országrészt jobban Magyarországhoz kapcsolja s egyúttal az itt lakó görögkeleti vallású népek között a katolikus hitet is erősítse, megalapította a csanádi püspökséget a középkorban Temes vármegye területén fekvő Marosvár székhellyel.

A temesi várispánságnak első okleveles nyoma csak 1212-ből maradt fenn, habár már az I. (Szent) István által megalapított 47 várispánság¹⁶ között helyet kellett, hogy foglaljon.

Ezer éves története alatt Temes vármegye területe sok harcnak volt a színhelye. A Duna választotta el hazánkat a bolgár, a görög (bizánci), szerb s később a török uralomtól, a honvédelemnek Temes vármegye területe lett az egyik legfontosabb helye. Már I. (Orseolo) Péter (1038–1041, 1044–1046) és Aba Sámuel (1041–1044) a hatalomért folytatott küzdelmétől fogva nem volt mentes a vidék történelme a fegyvercsörgéstől.

Komoly problémát okozott a Kr.u. 1070 körül történt besenyő betörés, amely nagy pusztítást okozott a kérdéses területen. A probléma jelentőségét növelte, hogy a besenyők mellett a velük szövetségben álló bizánciak is a Bán-ságra törtek, s próbálták azt a Bizánci birodalomhoz csatolni. Végül I. Géza magyar király (1074–1077) serege legyőzte az országra törő ellenséget, a király pedig a bizánci uralkodótól, VII. Dukász Mihálytól – Kr.u. 1075 körül – egy

¹⁵ Ajtony eredete homályban van. Hogy egy helyi magyar törzsfő vagy kabar nemzetségfő leszármazottja-e avagy az ország más vidékéről helyezte a Maros partvonalára Géza, nem állapítható meg biztosan. GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Gondolat, Budapest 1977, 163–176. p.

¹⁶ Kristó Gyula szerint az István-kori várispánságok száma nem lehetett több harmincnál, Az 1070-es években ez a szám közel 45-re növekedhetett, majd az 1100-as évek közepén már 70 körülire tehetjük a magyar vármegyék számát. KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301*. Osiris, Bp., 2004, 101–107. p.

arany diadémot („corona graeca”) is kapott, amely ma a magyar királyi korona része. Ezzel a lépéssel Bizánc elismerte Magyarország önállóságát.¹⁷

I. (Szent) László (1075–1091) e vidéken győzte le a pusztító kunokat a Temes folyónál.¹⁸ A Kapolcs vezér által vezetett kun sereg egy része a vereség után a királyi útmutatás szerint letelepedhetett a középkori Magyarországon, amennyiben felvették a kereszténységet. Sokaknak ez nem tetszett, ezért a Havasalföld felé kimenekültek az országból. Nem sokkal ez után újabb kun betörés érte a történelmi Temes vármegye területét, de I. (Szent) László seregei ezt is visszaverték, ezt követően egy békésebb korszak köszöntött be az egykori vármegye népességének életében. A béke azonban nem tartott sokáig, 1125-től megelénkültek az ország déli részét sújtó bizánci támadások.¹⁹

I. (Orseolo) Péter uralkodásától III. Béla uralkodásának kezdetéig – leszámítva I. (Szent) László uralkodásának utolsó éveit – a történelmi Temes vármegye területe folyamatosan a harcok, lázadások középpontjában volt. Ennek következtében a magyar lakosság száma, főként az elvándorlások miatt jelentősen megcsappant. Helyükre kunok, besenyők, illetve szláv népcsoportok érkeztek. A vármegye területén elhelyezkedő erősségek is „idegen” kézben voltak.

II. András idején az uralkodó jogszabályban külön nevesítette a temesi ispáni tisztséget. Ettől kezdődően a temesi ispán (gróf) volt az egyik legnagyobb zászlósúr volt az országban.

IV. Béla uralkodása alatt az országra törő tatárok a Bánság szinte teljes területét elpusztították.²⁰ Az 1241-ben Kádán tatár vezér által vezetett seregek szinte a teljes lakosságot lemészárolták, csak keveseknek sikerült elmenekülniük a Krassó-szörényi, vagy az erdélyi hegyekbe. A tatárdúlás után az uralkodó számos erősséget építtetett a vármegye területén a lakosság védelme érdekében. Temesvárt, a vármegyeközpontot megerősítették, továbbá felépítették – hogy csak a legjelentősebbeket említsük – az alábbi várakat: Csákvár, Lippa, Palánk (akkoriban Horom), Denta etc.

¹⁷ PAULER GYULA: *A magyar nemzet története*. I. kötet, Bp., 1899, 133. p.

¹⁸ László idejében különösen a Délkeleti-Kárpátokon túl lakó kunok jelentettek állandó veszélyt a magyar népre. Először 1085-ben Kutesk fejedelem indított támadást Salamon izgatására, aki nem tudott belenyugodni országa elvesztésébe. Sokkal nagyobb veszélyt jelentett az 1091. évi betörés, mert a király akkor éppen Horvátországban tartózkodott. Az ellenség végigpusztította az ország keleti részét, rengeteg rabot és zsákmányt hurcolva magával. Hallván az ország veszedelmét, László sietett vissza népe védelmére. Még idejében sikerült a kunokat utolérnie, és legyőzte őket. Az új, kun és besenyő betörések tapasztalatai arra bírták Lászlót, hogy a végeket megerősítse. Az elnéptelenedett területekre új telepéseket hozott, kiépítette e keleti részekben a közigazgatási szervezetet, ily módon politikai egységgé formálva a későbbi Magyarországot. Ezt a munkát az északnyugati részekben is ő kezdte meg, de Kálmán király fejezte be. Ők ketten építették ki a 72 vármegyéből álló vármegyei rendszert. A Nagyváradon eltemetett uralkodó kultusza halála után hamarosan kifejlődött. III. Béla király sürgetésére III. Celesztin pápa 1192-ben László királyt a szentek sorába iktatta.

¹⁹ MAKK FERENC: *A tizenkettedik század története*. Pannonica Kiadó, Bp., 2000, 98–110. p.

²⁰ ALMÁSI TIBOR: *A tizenharmadik század története*. Pannonica, Bp., 2000, 85–90. p.

Az 1246-os esztendőben királyi engedéllyel kunok és besenyők telepedtek le, az újratelepítés végett, majd 1247-től egy gyér román betelepülés is megfigyelhető volt. Ez a románság első jelentősebb megtelepedése a történelmi Temes vármegye területén.

Az Árpád-házi uralkodók korszakának végén még 1289-ben is kirobbant egy nagyobb kun felkelés, amely megint csak a lakosság egy részének pusztulását eredményezte. Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András 1295 körül olasz családokat is letelepített a nemes vármegye területén, akik csakhamar asszimilálódtak a többségi – bár vegyes etnikumú – társadalomba.

4. A vegyesházi királyok korszaka (1308–1526)

Az utolsó Árpád-házi uralkodó halálával három trónkövetelő is jelentkezett a magyar trónra. A cseh Vencel, a bajor Ottó és a nápolyi (Anjou) Károly Róbert. Végül ez utóbbi nyerte el a magyar trónt. Károly Róbert (1308–1342) először 1307-ben járt a történelmi Temes vármegye területén. Az új uralkodó 1315 és 1323 között Temesvár városát tette meg székhelyének. Ezen idő alatt Temesvár, nemcsak vármegyeszékhely, hanem az ország fővárosa is volt. Károly Róbert a Temesvárott eltöltött nyolc év alatt jelentős intézkedéseket hozott. Többek között ebben az időszakban rendelte el a bandériumok²¹ felállítását. Több döntése érintette Temes vármegyét. Mindenek előtt rendezte a vármegye közigazgatását. Ugyanis a tatárjárás óta nem volt főispánja a nemes vármegyének. Az általa kinevezett főispán Treutul Miklós kun főúr volt. Az egykori vármegye területén akkoriban jelentős számú kun népesség élt, s ezzel a lépéssel az uralkodó igyekezett magának a kun népet megnyerni. A királyi döntések elősegítették a térség, illetve Temesvár városának gazdasági fejlődését. A magyarok mellett jelentős számban éltek kunok, illetve szláv népelemek is. A Bánság területére ebben az időben nem telepedtek németek. Az uralkodó nem felejtette el, hogy az ország német lakossága ellene lépett fel az 1301 és 1308 közötti zavaros időkben. Temesvárt fővárosi státusza is elősegítette, hogy az olasz és a francia műveltség is gyökeret verjen. Valamint a nápolyi kapcsolatoknak köszönhetően a város és a vármegye is bekapcsolódott az itáliai kereskedelembe.²²

I. (Nagy) Lajos (1342–1382) uralkodása alatt a térség a kereskedelemből tovább gazdagodott. Ekkor már a vármegye szabadon kereskedett Erdéllyel, a Balkánnal és Itáliával. Temesvár falai között pedig bécsi, prágai, nürnbergi és boroszlói kereskedők is megfordultak.

²¹ A bandérium (az olasz „zászló” szóból) Magyarországon a XIII. század második fele óta valamely főúr által kiállított, az ő zászlója alatt hadba vonuló katonai csapat. *A Pallas Nagylexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság, Bp., 1893–1896, II. kötet. 572–573. p.

²² BERTÉNYI IVÁN: *A tizennegyedik század története*. Pannonica, Bp., 2000, 48–51. p.

Mária (1382–1385, 1386–1395, 1387-től társuralkodó) és II. (Kis) Károly (1385–1386) rövid uralkodását követően Zsigmond (1387–1437) került hatalomra. Temesvár és a környék továbbra is jelentős szerepet töltött be az ország történelmében. 1397. szeptember 5-én Temesvárott tartották azt az országgyűlést, ahol a főrendek és a vármegyei nemesség mellett a szabad királyi városok képviselői is először megjelenhettek. Már ekkor határozott az országgyűlés az általános védelmi kötelezettségről. Ugyanis a törökök – első ízben – már az 1390-es évek második felében az országra törtek. A török portyák az 1400-as évek első felében jobban megszorodtak. A korszak jelentős demográfiai sajátossága a szerb népcsoport második legjelentősebb betelepülése a magyar Délvidékre. (Az első még I. (Nagy) Lajos idejében végbement.) Zsigmond uralkodása alatt 1433-ban Brankovics György vezetésével jelentős számú szerb lakosság érkezett a már török kézbe került Szerbia területeiről. Brankovics György szerb despota ebben az időben jelentős birtokokat szerzett a történelmi Temes, Torontál és Arad vármegyékben. A despota birtokaira szinte özönlöttek a szerb lakosok, akik ott letelepedve új lakóhelyet leltek.

I. Albert (1437–1439) uralkodásának végén I. Ulászló (1440–1444) uralkodásának kezdetén, 1439-ben esett el az aldunai Szendrő vára. Ekkor indult meg a szerbek harmadik jelentősebb betelepődése a középkori Magyarország területére. I. Ulászló 1441-ben Hunyadi Jánost nevezi ki temesi ispánnak és ettől kezdve Temes vármegye Hunyadi 1456-ban bekövetkezett haláláig a legerősebb déli „bástya” volt a török ellen. Az V. László (1444–1457) halála után trónra lépő I. (Hunyadi) Mátyás (1458–1490) jelentős erőket fordított a Délvidék védelmére. A XIV. század vége óta a török ellen folytatott védelemnek Temes vármegye s annak székhelye, Temesvár volt egyik központja. Sajnos, a török betörések továbbra sem enyhültek, hanem épp ellenkezőleg, súlyosbodtak. A szerbek negyedik (1459-es) nagyobb Magyarországra történő betelepődése az „igazságos” uralkodó alatt zajlott. Az ötödik szerb betelepülés szintén I. (Hunyadi) Mátyás idejéhez köthető. Ekkor, 1481-ben közel 50 ezer szerb telepedett le a déli végeken. I. (Hunyadi) Mátyás híres fekete seregének²³ közel harmadát harcedzett szerbekből hozta létre. Az 1400-as évek második felében a történelmi Temes vármegye területén 29 vár, 22 mezőváros, összesen 990 település volt található. Egy település (falu) átlagosan 10–20 házból állt.

I. (Hunyadi) Mátyás halálával a gyengekező Jagellók kerültek hatalomra. I. Ulászló (1490–1516) alatt az ország védelmében központi szerepet játszó fekete sereg zsold hiányában fosztogatásba kezdett. Valamint a török rajtaütések is tovább szaporodtak. A déli végek végvárai fokozatosan „leamortizálódtak”. Egyedül már csak Temesvár vára volt megfelelő állapotban. A várkatonaság egyre nagyobb hányada a szerbségből és kisebb részben a románságból került ki. A magyarság egyre jobban eltűnt a térségből, biztonságosabb lakóhely keresve, az ország belsőbb vidékeire telepedett. I. Ulászló alatt 1498-ban a budai országgyűlés elrendelte Csanád, Temes és Torontál vármegyék területén, hogy

²³ DRASKÓCZY ISTVÁN: *A tizenötödik század története*. Pannonica, Bp., 2000, 158–165. p.

24 lakóház után egy huszárt állítsanak ki, de ez az intézkedés már nem tudta a török hódítást megakadályozni, csak késleltetni. A vármegyék közül Keve vármegyében ekkorra a közigazgatás már megszűnt, Torontálban is csak jelképes volt. A Bánság területén található vármegyék közül közvetlenül a mohácsi vész előtt gyakorlatilag már csak Temes létezett. A helyzetet súlyosbította, hogy 1514-ben kitört a Dózsa-féle parasztfelkelés, amely jelentős számú emberéletet követelt. A harcok jelentős része a Bánságban zajlott, valamint Dózsa György kivégzése is Temesváron történt a Béga folyó partján. II. Lajos (1516–1526) uralkodása idején az ország helyzete tovább romlik. A török 1521-ben Nándorfehérvárt, 1526-ban pedig Péterváradot foglalta el, miközben Temes vármegye is már annyira elpusztult, hogy a még fennálló kevés várat sem bírta védeni.

A mohácsi csatán (1526. augusztus 29-én) elvérzett a középkori Magyarország. I. Szulejmán serege 200 ezer fővel elsöpörte a 20 ezer fős magyar sereget. A csatában II. Lajos magyar és cseh király mellett, hét főpap, 28 zászlósúr, 500 főnemes és egyes vélemények szerint 14 ezer mások szerint pedig 22 ezer katona halt meg.²⁴

Demográfiai tekintetben fontos esemény a Jagellók (I. Ulászló, II. Lajos) uralkodása alatt, 1490 és 1526 között zajlott hatodik nagy szerb betelepülés. A török betörések, portyák, a déli végek helyzetének gazdasági, politikai, illetve kulturális kilátástalansága a Temes vármegyei magyarságot is teljesen felemésztették. A magyar lakosság – ha nem pusztult el a fegyveres harcokban, rablásokban – többnyire elvándorolt. Temes vármegyében 1526-ban már a lakosság túlnyomórészt szerbekből és románokból állt. A „kártyavárnak” számító erősségekben javarészt idegen katonák ültek, idegen (pl. spanyol) kapitányokkal, akik nem fordítottak kellő gondot az ország védelmének.

5. A történelmi Temes vármegye a török idők alatt (1526-1718)

Tekintve ama fontos szerepet, amely országvédelmi szempontból a középkor folyamán a temesi főispánokra hárult, akik több vármegye felett is gyakoroltak joghatóságot. A mohácsi vész után Temes vármegye is Szapolyai országrészéhez tartozott, ennek halála után pedig az Izabella királynéval kötött egyezség szerint Ferdinánd birtokába került, de a török ezt nem engedte s ezért 1552-ben Temesvárt ostrom alá vette. Az idegen (spanyol, olasz, szerb stb.) őrség és a város megmaradt lakossága Losonczy István várkapitányt arra kényszerítette, hogy feladja a várat. Amint Temesvár elesett a spanyol Aldana Lippát is feladta és seregével elmenekült. Ezek után a vármegye területén található kisebb várak helyzete nem volt kérdéses. Temesvárral együtt az egész vármegye 1552-ben török uralom alá jutott. A térséget vissza lehetett volna szerezni, de 1566-ban Gyula várának elestével a Bánság, s vele együtt Temes vármegye teljesen elve-

²⁴ Uo. 218. p.

szett. Amíg Temes vármegye a Hunyadiak idejében virágkorát élte, most már csak árnyéka lett korábbi önmagának.

Az 1365-től megfigyelhető tömeges szerb, illetve román betelepüléssel az etnikai és felekezeti struktúra is megváltozott. Amíg a görögkeletiek I. (Nagy) Lajos idejében még alig gyakorolhatták vallásukat, addig 1481-től már tizedet sem kellett fizetniük, valamint az 1500-as évek elején már metropolitát választhattak. A mohácsi vész idején csak a Délvidéken már hat (lippai, temesvári, Szeged–bács-i, jenei, aradi, verseci és nagybecskereki) ortodox püspökség létezett.

A török világ beköszöntével egész magyar falvak „tűntek el”, a magyar lakosság Erdélybe, illetve a Királyi Magyarország megmaradt területeire menekült. Érdekes sajátosság, hogy a románság is jelentősebb számban távozott a térségből, főként Erdélybe, a Havasalföldre és Moldvába.²⁵

A török gyorsan berendezkedett a Bánságban. Temesvárból vilajetközpontot²⁶ csináltak, amely alá nyolc (temesvári, csákovai, becskerekai, pancsovai, csanádi, lippai, újmoldvai és orsovai) szandzsák tartozott. A vármegye területén három szandzsák osztozott: a temesvári, a csákovári és a lippaira.

Temes vármegye, mint vármegyei intézmény még a török alatt is tengette egy ideig életét, amíg az idők viszontagsága el nem nyomta végleg.

A török időkben nem az adózás volt a legsúlyosabb tényező, hanem rabszjára fűzés és az önkény következtében történt elnéptelenedés, a térség magyar jellegének teljes elvesztése. A városokat – a török lakosság csak ide telepedett le – török ízlésnek megfelelően építették át. A katolikus templomokból vagy mecset, vagy pedig raktár lett. A római katolikus egyházi élet is megszűnt, az elnéptelenedés, illetve az ortodox szerbek és románok betelepődése miatt. A római katolikusokat a térségben csak néhány vándorló szerzetes képviselte.

A török időszak (1552–1716) 164 éve alatt a térség magyar jellege teljesen megszűnt. A XVII. század legvégén hazánk legnagyobb része felszabadult ugyan a török uralom alól,²⁷ de Temes vármegye Temesvárral együtt még a

²⁵ A románok első megjelenése Magyarországon 1240-es évekre tehető, de 1369-től lassú, majd gyorsuló, de mindenképp állandó bevándorlásukkal már számolni kell. Csak 1641 és 1646 között 10 ezer román család (közel 50 ezer fő) telepedett le a történelmi Temes és Krassó–Szörény vármegyék területén.

²⁶ A vilajet az oszmán birodalom nagyobb területi egységeinek tartományainak a neve. Vezetője a beglerbég. A vilajet kisebb területi egységekre, ún. szandzsákokra tagolódott. A szandzsákok élén a szandzsákbég állt. A két magyarországi vilajet (budai, temesvári) a XVI. században közel 25 ezer főnyi katonasággal (18 ezer várvédő és folyami zsoldos katona, valamint 7 ezer javadalombirtokos szpáhi és kísérfője) rendelkezett. Figyelemre méltó, hogy ugyanebben az időben a magyar – királysági – végvárvonalban közel 17 ezer katona teljesített szolgálatot. A török erőfölény jelentős volt. Temesvár várát közel 2 ezer fős „török” őrség védte. HEGYI KLÁRA: Török berendezkedés Magyarországon. *História Könyvtár: Monográfiák* 7. Bp., 1995.

²⁷ Az zentai csata 1697. szeptember 11-én a török elleni reconquista egyik legjelentősebb csatája volt. A győzelem tette lehetővé a karlócai békeszerződés megkötését. A karlócai béke Ausztria és Törökország között 1699. január 26-án létrejött – 25 évre szóló – békeszerződés volt, amelynek következtében Magyarországon megszűnt a török hódoltság és lehetővé vált az ország területi, politikai és közigazgatási egyesítése.

karlócai béke után is a töröké maradt. 1716. október 12-én Savoyai Jenő Temesvárról is kiűzte a törököt, s ezzel a lépéssel Temes vármegye is felszabadult. Ekkor az egykori vármegye területén csak hatalmas pusztaságok voltak. A falvak száma jelentősen lecsökkent, s azokban is szinte kivétel nélkül szerb vagy román lakosság lakott. Egy 1717. évi összeírás szerint 408 falu (13.824 házzal) volt a Bánságban. I. (Hunyadi) Mátyás idejében ez a szám csak Temes vármegye területén 990 körüli volt.²⁸

A török időszakhoz kapcsolódik a hetedik és a nyolcadik tömeges szerb betelepedés Magyarországra. A hetedik 1538-ban, a nyolcadik pedig 1690-hez kapcsolódik. Ezen utóbbi betelepülés alkalmával Csernovics Arzén ipeki pátriárka vezetésével közel 40 ezer szerb család, közel 200 ezer fő telepedett le Magyarországon, főként a Bánságban, Bácskában és a Szerémségben.²⁹ A többi nem magyar néppel szemben kedvezőbb helyzetben voltak a szerbek, akik a XIV. századtól a XVII. század végéig világi, illetve egyházi vezetők irányításával szervezeten települtek be az országba, s az országgyűléstől és a királyoktól már a XV. században jelentős kiváltságokban részesültek. Ezeket a kiváltságokat megerősítették a XVII. század végén I. Lipótnak a Balkánról akkor betelepült szerbek részére kiadott oklevelei. Ezek az oklevelek azokra a szerbekre vonatkoztak, akik 1690-ben a török elől Magyarországra menekültek, a szerb nemzeti egyház fejének, az ipeki pátriárkának vezetésével. I. Lipót 1691-ben elrendelte, hogy „saját magistrátusának felügyelete alatt ezen rác nemzet megmaradhasson”, s „valamennyien érsekektől, mint egyházi fejőktől, mind vallási, mind világi ügyekben függjenek”. 1694-ben pedig megengedte, „hogy a rác nemzet csak ő császári felségének legyen alávetve, s mind a megyei mind a földesúri függőségtől ment maradjon.” Ezeket a kiváltságokat abban a reményben kapták, hogy hamarosan visszatérhetnek balkáni lakóhelyükre, ahonnan elmenekültek.

A karlócai békekötéssel azonban e remények szertefoszlottak, s a menekült szerbek végleg Magyarországon maradtak. Ilyen körülmények között a lipóti oklevelekben megígért politikai önkormányzat megvalósítására nem kerülhetett sor, bár ezt a szerbek ismételten kérték. Nagyobb részük végül is a katonai határőrvidék szervezetében kapott helyet, szabad katonaparasztként. Sokan kíváncoroltak Oroszországba. A többiek az 1771-ben kiadott Illír Szabályzat

²⁸ BOROVSKY SAMU: *Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város*. Országos Monográfia Társaság, Bp., 1900, 313. p.

²⁹ 1690-ben a visszavonuló császári sereggel együtt nagyszámú szerb költözött be a Balkánról Magyarországra III. Arsenije Carnojevic (Csernovics Arzén) ipeki pátriárka vezetésével. Túlnyomó részüket a XVIII. század elején megszervezett tiszai-marosi katonai határőrvidéken telepítették le, majd a határőröket a század második felében áttelepítették az Al-Duna mentén létesített bánsági határőrvidékre, amelyhez a Duna-Tisza szögletében a titeli sajkás kerület, majd a Száva mentén a szlávón határőrvidék csatlakozott. Sok szerb települt meg Dél-Magyarországon a kamarai birtokokon, ahol szerződés alapján vállaltak jobbágytelket, a Kikinda környéki szerb falvak pedig kiváltságos kerületet alkottak. A XVIII. században számos szerb élt az alföldi és dunántúli városokban, főleg a Duna mentén (Buda és Pest, Szentendre, Vác, Komárom, Győr). PÁLFFY GÉZA: *A tizenhatodik század története*. Pannonica, Bp., 2000, 173–178. p.

(Regulamentum Illiricum), majd az 1779. évi Illír Deklaratorium (Declaratorium Illiricum) magyar rendi és megyei hatóságoknak rendelte alá. E rendeletek biztosították a szerb ortodox egyház önkormányzatát, a szabad érsek (metropolita) választást, s egyházi, iskolai és alapítványi ügyeik intézésére engedélyezték rendszeres nemzeti egyházi kongresszusok tartását. E kongresszusba 25-25 követet választott a polgári rend, a papság és a határőrkatonaság, majd 1790-től a szerb nemesség is.

6. Osztrák igazgatás alatt (1718–1778)

A bécsi kormány a Bánság területét katonai hatalommal meghódított területnek tekintette és katonai uralom alá vetette. Az egész Maros-Tisza-Duna-szöveget egy külön tartománnyá lett Temesi Bánság (Temeswarer Banat) név alatt³⁰. Az új tartomány fővárosa Temesvár, első katonai kormányzója pedig a páratlan szervező, Mercy Claudius Florimund gróf tábornok lett. Mercy grófra nehéz feladat várt a tartomány újjá szervezésében, de ő feladatnak, az adott körülmények között, jól megfelelt.

Gróf Mercy első feladata volt az újonnan visszahódított bánsági területen a megfelelő közigazgatás megszervezése. Elképzeléseit a „Haupteinrichtungswerk” című írásában vázolta, amelyet megküldött a bécsi császári udvarnak is. Bár gróf Mercy a területet – a közigazgatás tekintetében – csak négy kerületre akarta osztani, az uralkodó viszont 13, később 11 kerület elrendelését hagyta meg. Katonailag pedig a területet hat századvidékre osztották.

A közigazgatás megszervezése után a népesség újratelepítése töltött be fontos szerepet. A felszabadulás nagyon kevés lakosságot talált Temes vármegye területén, kivált az egykori magyar lakosságnak nyoma is alig maradt. A kormány tehát, kitűzött elve szerint, gyarmatosításhoz fogott. Már 1718-ban megindult a szervezett betelepítés. Az osztrák vezetés célja egy németlakta, római katolikus térség létrehozása volt, amelyet idővel Magyarországtól végleg elszakítva az osztrák örökös tartományok közé lehetett volna besorolni. A betelepülők első rajai Bécs környékéről, Tirolból és Krainából (Laibach [ma: Ljubljana] és környéke) érkeztek. Gróf Mercy kormányzó 1724-ban az uralkodónak írt leveléből kiderül, hogy a betelepülők nincstelen, vagyontalan családok voltak.

A második betelepülési korszak 1724 és 1727 között zajlott. A bevándorlók számos rajban jöttek Németország katolikus vidékeiről (Pfalz, Hessen, Bajorország), illetve Elzászból és Lotharingiából. A második betelepülő csoport a német területeket súlyosan érintő franciaországi háborúk miatt vándoroltak el lakóhelyükről. Ők is jórészt a szegényebb népelemekből kerültek ki. A harmadik telepítés közvetlenül 1727 után indult, de csakhamar „becsődött”, mert az

³⁰ IFJ. BARTA JÁNOS: *A tizennyolcadik század története*. Pannonica, Bp., 2000, 152–158. p.

egyes német területek uralkodói már nem hagyták azt jóvá. A telepítés ennek ellenére folyt az egész XVIII. századon át. A németek mellett azonban telepítettek spanyolokat (a későbbi torontáli vármegyeszékhelyre, Nagybecskerekre³¹), franciákat (Szenhubert, Károlyliget, Szentborbála etc. falvakba), olaszokat (főként Temesvárra és a temesi részekre), és a török elől menekülő szerbeket és oláhokat is szívesen látták. Ezen utóbbi népcsoportak azért jöhettek számításba, mert nem volt megfelelő számú német katolikus, akik letelepedtek volna, viszont a törökök jelentős mozgosításokat végeztek a határ túloldalán, ezért fegyverre fogható egyénekre is szükség volt. A magyar települők csak elvétve akadtak itt-ott. Ennek az oka, hogy magyar nemzetiségű személy az 1700-as évek első felében gyakorlatilag be sem tehetette a lábát a Bánság területére. A magyarok jelentősebb számban az 1700-as évek második felének végén jelennek meg. A régi birtokos magyar családoknak, akik a török elől innen elmenekültek, a kormány oly nehéz feltételekhez kötötte birtokaik visszaadását, hogy azt alig kísérelhette meg valaki sikerrel.

A gróf Mercy kormányzó³² idején történő betelepítéseket számbelileg az alábbiak szerint értékelhetjük: közel 30-35 ezer fő telepedett le a Bánságban, ebből több mint 16 ezer fő volt szerb, a többi főként német. A magyarok száma a 3 ezer főt is alig érte el. A letelepített népek nem igen értettek a földműveléshez, ezért jelentős „állami” segítségre volt szükség. Az osztrák vezetés igásjószágokat osztott ki közöttük, továbbá búza-, árpa-, illetve zabvetőmagokat juttatott el a Bánság területére (pl. az Alsó-ausztriai Stockerauból). Emellett próbálták a rizstermesztést is meghonosítani. Rengeteg gyümölcsfát telepítettek, hatalmas szőlőföldeket alakítottak ki, elsősorban Versec, Fehértemplom, illetve a Maros folyó melletti vidékeken. A területnek ugyanakkor iparosokra is szüksége volt, ezért sok mesterember érkezett az osztrák örökös tartományokból, Csehországból, illetve más magyarországi területekről. A kereskedelem is beindult, 1723-ban létrehozták a Német Kereskedelmi Társaságot, amely a Bánságot érintő kereskedelemben a kizárólagos német befolyását akarta elérni. Ez az álom szertefoszlott, ugyanis 1725-ben megalakult a Görög Kereskedelmi Társaság is. Nem sokkal később a bánsági gabonakereskedelem túlnyomó többsége

³¹ BOROVSKY SAMU: *Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város*. Országos Monográfia Társaság, Bp., 1911, 372. p.

³² A Temesi Bánság kormányzói gróf Mercy után is főként német, francia, angol, olasz és orosz származású osztrák magasrangú katonaeemberekből került ki: báró Engelshofen Ferenc Lipót altábornagy (1733–1734), gróf Hamilton András altábornagy (1734–1738), Neipperg Vilmos Reinhard tábornagy (1738–1739), gróf Succow altábornagy (1739–1740), báró Engelshofen Ferenc Lipót tábornagy (1740–1757), gróf Harsch tábornagy (1757–1758), Puebla Antal altábornagy (1758–1759), báró Lietzen Frigyes Zsigmond altábornagy (1759–1769), gróf Mitrovsky Miksa altábornagy (1769–1775) és báró Zettvicz Antal altábornagy (1775–1778). A Temesi Bánság igazgatását 1751-ben kettéosztották katonai, illetve polgári igazgatásra. A polgári kamarai elnöki posztot az alábbi személyek töltötték be: gróf Perlas-Rialph (1751–1769), gróf Clary Aldringen (1769–1774), báró Berzoviczai Brigido József (1774–1777) és Brigido Pompejus (1777–1778). BOROVSKY SAMU: *Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város*. Országos Monográfia Társaság, Bp., 1900, 356–357. p.

az utóbb említett társaság görög, örmény, zsidó, illetve szerb kereskedőinek kezébe került.

Az osztrák bürokrácia számos kísérletet tett a tartomány ügy gazdasági, mint földrajzi és politikai rendezése terén; de dacára az 1715. évi XCII. és az 1741. évi XVIII. tc.-nek, azt az anyaországhoz visszacsatolni nem akarta. Végre Mária Terézia (1740–1780) megemlékezve koronázási esküjéről, 1778-ban a Temesi Bánságot megszüntette s azt Magyarországhoz visszakapcsolta.³³

Az osztrák időszak alatt sem volt könnyű az élet meghonosítása a Bánság, s vele együtt a történelmi Temes vármegye területén. A kezdeti telepítési nehézségek mellett, amely később is fennállt, számos egyéb tényező is kedvezőtlenül hatott. A Szegedinacz Péter által kirobbantott szerb lázadás 1735-ben, az 1737–1739-es orosz–török háború, az 1738. évi pestis, az 1739. évi román parasztlázadás jelentősen hátráltatta a népességszám növekedését.

Mária Terézia uralkodása alatt telepednek be jórészt a római katolikus bolgárok, akik a történelmi Torontál és Temes vármegyék területein leltek új hazát. Torontálban Óbesenyő, Temesben Vinga volt a legjelentősebb településük³⁴. A bolgárok bevándorlása mellett a nagyobb számú szerb kivándorlás is meghatározó. Amikor 1750-ben megszüntették a tiszai és marosi határőrvidékeket számos horvátországi, bácskai és bánsági szerb (közel 30 ezer fő) költözött ki az Orosz birodalom területére. Szintén Mária Terézia nevéhez köthető az 1763. február 25-én kiadott ún. gyarmatosítási pátens. A pátens értelmében a bánsági kincsbírói területekre betelepődők ingyen házhelyet, hatévi adómentességet (iparosok esetén 10 évi), ingyen épület- és tűzifát, illetve fejenkénti ajándékot kaptak. A pátens hatására főként parasztok, illetve obsitos katonák érkeztek elsősorban Elzászból, Lotharingiából, Luxemburgból, Alsó-Ausztriából, továbbá Trier, Mainz és Würzburg környékéről.

7. Ismét a vármegyék sorában (1779–1918)

1782. szeptember 21-én újabb német telepítés indult. A német származásúak 1784 és 1789 között folyamatosan érkeztek Pfalz, Hessen és Frankfurt környékéről. Csak 1787-ig 2.880 család telepedett le a Bánságban. II. József rendelke-

---

³³ Az 1779. április 23-án kelt diplomával Torontál, Temes és Krassó vármegyék is új életre keltek. Az új Temes vármegye azonban délen nem terjedt a Dunáig, mint most, mert az Al-Duna közvetlen vidéke ezentúl is határőrvidék maradt. Az újonnan létrejött Temes vármegye első főispánja a bekebelezési ügyek királyi biztosa, maga gróf Niczky Kristóf lett. A királynő reá ruházta egyúttal a temesi gróf ősi méltóságát is, mely ismét felelevenített. Niczkynek kiváló érdeme van abban, hogy Temes vármegyében a magyar nemesi és tiszviselői kar ismét meghonosodott. A temesi megyegyűlés az új Temes vármegyét Temesvárott 1779. június 22-én avatta fel.

³⁴ GYÉMÁNT RICHARD: A történelmi Torontál vármegye népesedéstörténete. *Publ. doct. jur.* Szeged, 2004, Tomus IV, Fasciculus 8, 220. p.

zésének köszönhetően 1787. március 13-ától bárki letelepedhetett a saját költségén a Bánságban.

Az eddigi telepítések eredményeit az 1788-ban kirobbant osztrák-török háború teljesen tönkretette. A törökök a három vármegyétől (Torontál, Temes, Krassó) délre fekvő szintén bánsági területen lévő Német-Bánsági határőrezred területét teljesen feldűlják. A törökök ezt követően már az egész Bánságban nagy pusztításokat hajtanak végre, 20 ezer ember 40 ezer háziállattal a Maros folyón túlra menekült a történelmi Arad, Csanád, Csongrád vármegyék és Kiskunfélegyháza környékére. A törökök szám szerint 147 községet pusztítottak el. Habár a háború végén az osztrákok visszaverték a törököket, az újonnan telepített falvakat súlyos veszteségek érték, szinte teljesen elpusztultak. Az 1791. augusztus 4-én megkötött szisztovai béke után a lakosság jelentős része visszatért, de a Bánságot újjá kellett építeni.

Az 1791. március 18-án a három bánsági vármegye (Torontál, Temes és Krassó) képviselőhelyeket nyert és szavazati helyeket nyert a magyar országgyűlésben. Ugyanezt a jogot megkapta Temesvár városa is.

Ugyanezen év szeptember 1-én szerb követelésre létrehozták az Illír Udvari Kancelláriát, amely a térségben élő szerbek helyzetét igazgatta.

1820-ban pedig újabb telepítés indult a Bánságba, Badenből, Württembergből, Alsó-Ausztriából, illetve Felső-Ausztriából, valamint Krajnából.

A szabadságharc idején az egyik legnagyobb és legvéresebb tusa 1849. augusztus 9-én Temes vármegye területén folyt le. A temesvári csata következménye volt Kossuth és a kormány lemondása s pár nap múlva a világosi fegyverletétel.

A szabadságharc leveretése után az ország egyéb részeivel együtt Temes vármegyét is elszakították az anyaországtól s a Szerb Vajdaságnak és Temesi Bánságnak lett kiegészítő része,³⁵ amelyben Temes vármegye egy ideig (1853) megtartotta ugyan még határait, de 1853ban a Vojvodinát – Vajdaságot – öt császári királyi kerületre osztván, a vármegyék megszűntek. Ez az állapot tartott 1860-ig, mikor azt a király az október 20-án kelt rendelettel megszüntette s az 1860. december 27-én legfelsőbb kézirattal a többi részekkel egyetemben Temes vármegye is visszacsatoltatott az anyaországhoz. A Temes vármegyétől délre fekvő katonai határőrvidék még ezentúl is fennmaradt, és csak az 1872. június 9-én kelt királyi rendelettel lett felosztatva. A volt bánsági határőrvidékből a szerb és román bánsági ezredeknek egy része Temes vármegyéhez csatoltatván, a vármegye déli határa most már a Duna lett. Fehértemplom városa ekkor önálló törvényhatósági joggal lett felruháztatva, de már 1876-ban más községekkel együtt ez is Temes vármegyébe lett beolvasztva.

A kiegyezés utáni időszakban ugrásszerű fejlődésnek indul a régió, történelme legvirágzóbb korszakát éli az első világháborúig.

³⁵ CSORBA LÁSZLÓ: *A tizenkilencedik század története*. Pannonica, Bp., 2000, 157–158. p.

1. táblázat: Temes vármegye nemzetiségi összetétele (1910)

Járás	Terület (km ²)	Össz- lak- osság	Ma- gyar	Német	Szerb	Ro- mán	Hor- vát	Szlo- vák	Egyéb
Buziás- fürdői	630	35.762	6.277	5.654	88	22.820	5	667	251
Csáki	550	30.479	2.949	8.992	621	17.376	8	73	460
Dettai	481	28.495	5.722	9.146	1.943	9.701	38	579	1.366
Fehér- temp- lomi	668	36.831	909	4.791	20.987	8.234	6	42	1.862
Keve- vári	797	35.482	5.355	6.587	16.795	5.705	31	42	967
Köz- ponti	741	46.372	6.092	22.635	897	16.109	6	90	543
Lippai	682	34.833	2.703	10.646	74	21.215	4	32	159
Temes- rékasi	686	35.933	5.462	5.576	3.144	19.748	40	606	1.357
Újaradi	486	34.117	3.071	19.319	2.036	9.289	3	138	261
Verseci	741	36.978	3.422	8.605	5.531	18.174	2	194	1.050
Vingai	651	34.104	4.343	12.670	3.711	10.408	2	107	2.863
Fehér- temp- lom rtv.	39	11.524	1.213	6.062	1.994	1.806	19	42	388
Temes- vár tjt	85	72.555	28.552	31.644	3.482	7.566	148	341	822
Versec tjt.	197	27.370	3.890	13.556	8.602	879	38	127	278
Összesen	7.434	500.835	79.960	165.883	69.905	169.030	350	3.080	12.627

Forrás: LELKES GYÖRGY: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Talma Kiadó, Baja, 1998.

2. táblázat: Temes vármegye felekezeti statisztikája (1910)

Járás	Terület (km ²)	Össz- lakos- ság	Ró- mai Kato- likus	Görög Kato- likus	Re- formá- tus	Evan- géli- kus	Orto- dox	Izrae- lita	Egyéb
Buziás- fürdői	630	35.762	8.899	2.511	2.365	841	20.853	284	9
Csáki	550	30.479	7.194	2.019	238	4.375	16.456	194	3
Dettai	481	28.495	13.160	87	770	2.433	11.751	280	14
Fehér- templomi	668	36.831	6.362	31	105	87	30.050	41	155
Kevevári	797	35.482	9.484	37	279	2.487	22.914	101	180
Központi	741	46.372	26.665	649	1.900	235	16.810	100	13
Lippai	682	34.833	12.520	2.072	271	113	19.385	438	34
Temes- rékasi	686	35.933	11.862	995	244	173	22.376	266	17
Újaradi	486	34.117	21.891	117	216	122	11.615	138	18
Versei	741	36.978	11.848	2.884	626	438	21.038	24	120
Vingai	651	34.104	19.440	87	140	78	14.191	147	21
Fehér- templom rtv.	39	11.524	6.916	61	135	293	3.847	250	22
Temesvár tjv.	85	72.555	48.598	748	3.532	1.603	11.227	6.728	119
Versec tjv.	197	27.370	16.336	83	314	333	9.544	743	17
Összesen	7.434	500.835	221.175	12.381	11.135	13.611	232.057	9.734	742

Forrás: LELKES GYÖRGY: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Talma Kiadó, Baja, 1998.

8. A trianoni békedöntés 1920. június 4.

A történelmi Temes vármegye sorsát végérvényesen Trianonban döntötték el. Azonban ennek a döntésnek az I. világháború idejére visszanyúló okai voltak. Az antant hatalmak az 1916. augusztus 17-én megkötött titkos szerződésben Romániának ígérték az Osztrák–Magyar Monarchia területéből Bukovina egy részét, az egész Bánságot – a történelmi Torontál, Temes és Krassó–Szörény vármegyék területét –, a történelmi Erdélyt, valamint az attól nyugatabbra fekvő területet, a Tisza vonaláig. Tíz nappal később a Ferdinánd román király hadserege átlépte a Kárpátokat, megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. A Bánságban Orsovát és környékét sikerült a betörő román alakulatoknak 1916. augusztus 22-én elfoglalniuk. A Központi Hatalmak seregei azonban 1916 őszén kiverték Erdélyből és a Bánságból a román haderőt: Románia 1918 tavaszán kénytelen volt különbékét kötni a Központi Hatalmakkal. A román különbéke

kötést az antant roppant mód nehezményezte. A Bánság – és így Temes vármegye – hovatarozás tekintetében ekkor jöttek számításba a szerbek.

Miután 1918. november 17-én a városon átvonuló német katonaság utolsó egységei is elhagyták Temesvárt, a Bánság fővárosát megszállta a szerb hadsereg. Kezdetben csak a katonai hatalmat gyakorolták, a közrendről és a közellátásról gondoskodtak az újvidéki Narodna Uprava révén, 1919. február 20-tól kezdve azonban új főispánokat nevezve ki a megye és a város élére bevezették a szerb közigazgatást és államhatalmat, amelyik 1919. július végéig tartott. Az Antant ugyanis kipurcsolta a szerbeket s az 1916-ban kötött titkos szerződés értelmében a Bánság nagyobb hányadát és Temesvárt Romániának jutatta. A román királyi hadsereg 1919. augusztus 3-án vonult be a Béga-parti városba. A „megszállás ellenőrzése végett”, a koncert egymásra fenekedő „utódállamok” féken tartása céljából 1918. december 3-tól a román államhatalom bevezetéséig egy francia hadosztály is állomásozott Temesvárott Gambetta, majd Farret tábornokok parancsnoksága alatt.³⁶

Nem kis gondot okozott a békekonferenciának a majdnem háborúvá alakult román–szerb vita a magyar Bánság ügyében, mivel mindkét ország magának követelte Temesvárt és tágabb környékét. A szerbek a történelmi Krassó–Szörény vármegye székhelyén, Lugoson ugyanolyan kegyetlenül bántak el a románokkal, mint a magyarokkal. Ugyanakkor a budapesti hadilevéltár szerint a fogságból hazatérő embereket a románok elfogták, s ha szerb volt az illető, akkor agyonlőtték.

A békekonferencia 1919. február 13-án kezdte meg a Bánság kérdésének tárgyalását. Négy hónapos vita után végül június közepén a jelenleg is érvényes vonalon osztották meg a nagyhatalmak a területet, de addig még sok helyen kellett a francia csapatoknak szétválasztani egymástól a Bánság új urait. A döntés értelmében Torontál vármegye háromnegyede, Temes vármegye déli harmada és két falu Krassó–Szörényből az újonnan létrejövő Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. Románia Torontál vármegye közel egynegyedét szerezte meg. Magyarországnak, az egész Bánságból csak Torontál vármegye legészakibb csücske maradt meg, mintegy 258 km²-es nagyságban, 8 településsel.³⁷

9. Temesi szórványtelepülések

Amíg az 1910. évi – még – magyar népszámlálás 500.835 főt számlált a történelmi Temes vármegye területén, addig a magyar lakosság lélekszáma ez időben csak 79.960 fő (15,96 %) volt. A magyarságot számbelileg a románság és a németiség is megelőzte. A szerbekkel pedig – 10 ezer fő eltéréssel – közel azo-

³⁶ *Heti Új Szó*, Temesvár, 2002. augusztus 9-i szám.

³⁷ A nyolc település az alábbi: Deszk, Ferencszállás, Kiszombor, Klárafalva, Kübekháza, Szőreg, Tiszasziget és Újszentiván.

nos számban voltak jelen. Amint az előbbi táblázatokból leolvasható, a vármegye etnikailag meglehetősen vegyes képet festett. Ez valahol az I. világháború idején prejudikálta is a térség sorsát. Az 1920. évi trianoni békeszerződés értelmében, Temes vármegyét felosztották Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) között. A történelmi vármegye háromnegyedét Temesvár törvényhatósági jogú várossal Románia, a kisebb – egynegyed – déli részt a délszláv állam kapta Versec törvényhatósági jogú, illetve Fehértemplom rendezett tanácsú városokkal együtt.

A magyar népesség lélekszáma 1910 és 1991/1992³⁸ között eltelt 81/82 évben jelentősen csökkent. 1991/1992-ben az egykori vármegye területén összesen 774.827 fő élt, ebből csak 63.294 fő volt magyar nemzetiségű személy (8,16 %). A 2002. évi szerb népszámlálási eredmények szerint a Szerbiához tartozó Dél-temesi rész (Fehértemplom és Versec környéke) lakossága 127.573 főről 118.934 főre csökkent. A magyarság lélekszáma 7.594 főről 6.384 fővel csökkent. A magyarság fogyása ezen a területen 11 év alatt 1.210 fő volt. Továbbá adataink vannak a romániai Temes megye székvárosáról, a temesi magyarság szellemi-kulturális központjáról, Temesvárról (Timișoara) is. Temesváron 1992-ben 334.115 fő élt ebből, 274.511 fő (82,16 %) volt román, 31.785 fő (9,51 %) magyar, 13.206 fő (3,95 %) német, 7.841 fő (2,34 %) pedig szerb nemzetiségű. A romák lélekszáma 2.668 fő (0,82 %) volt. Az egyéb kategória és más nemzetiségűek összesen 4.104 főt (1,22 %) számlált. Ezzel szemben a 2002. évi román népszámlálás már csak 317.651 főt számlált össze az egykor „iparkodó” Temesváron. Ebből 270.528 fő (85,16 %) volt román, 25.135 fő (7,91 %) magyar, 7.165 fő (2,25 %) német, 6.271 fő (1,97 %) szerb nemzetiségű. A romák száma 3.114 fő (0,98 %) volt, az egyéb kategória és a más nemzetiségűek 5.438 főt (1,73 %) számláltak.³⁹ Azt már biztosra vehetjük, hogy az 1990-es évek elején a 63.294 főt számláló magyar nemzetiségűek lélekszáma 2002-re 7.860 fővel (Temesvár, és a Szerbia–montenegrói Dél-Temes magyar nemzetiségű népességének száma) csökkent. A további csökkenésről csak a falusoros adatok megjelenése esetén bocsátkozhatunk számszerű következtetésekké. A magyar nemzetiség ilyen nagyarányú csökkenéséhez mindeképp hozzájárul a kedvezőtlen asszimilációs hajlandóság (vegyes házasság), az elvándorlás, az elöregedés, valamint a természetes fogyás is.

Az alábbiakban a még magyar többségű (szórvány)települések kerülnek bemutatásra, amelyek egykoron a történelmi Temes vármegye területén helyezkedtek el.

³⁸ Jugoszláviában 1991-ben, Romániában pedig 1992-ben tartottak népszámlálást. Azóta már mindkét országban (Románia, Szerbia–Montenegró) volt népszámlálás, de a térség magyarságának pontos számbeli meghatározásánál nem hanyagolhatjuk el a 2002. évi román népszámlálás falusoros adatait, amelyek jelenleg még nem láttak napvilágot, ezért kell az ezt megelőző népszámlálási eredményeket figyelembe vennünk.

³⁹ *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002* (Szerk. Gyurgyik László – Sebők László), Teleki László Alapítvány, Bp., 2003, 200–201. p.

9.1. Emánueltelep (szerbül: Šumarak)

A Szerbia–montenegrói Vajdaság kezevári községéhez⁴⁰ (Opština Kovin) tartozó Emánueltelep a szomszédos Dunadombó (Dubovac) településből vált ki.

Az 1991. évi jugoszláv népszámlálás alkalmával 109 főt számlált a település, ebből 60 fő (55,04 %) volt magyar nemzetiségű személy. A 2002. évi szerbiai népszámlálás alkalmával már csak 180 fő élt a faluban, ebből 62 fő (34,44 %) volt magyar, 54 fő (30 %) szerb. Az egyéb nemzetiségűek, az egyéb, az ismeretlen, a nem nyilatkozott és a regionális hovatartozóak száma 64 fő (35,56 %).⁴¹

9.2. Fejértelep (szerbül: Sušara⁴²)

A Szerbia–montenegrói Vajdaság verseci községéhez (Opština Vršac) tartozó Fejértelep 1896-ban alakult magyar falu. Az akkori földművelésügyi miniszter-ről⁴³ Fejértelepnek nevezték el. A környék lakossága a száraz homokbuckákra épült új falut szívesebben Szusara, Susara névvel illette.

A falut 1896-ban telepítették, vannak, akik néhány évvel korábbra datálják a falualapítást. Amikor Versecen tönkrementek a szőlősök, akkor kezdtek ideköltözni az emberek: nemcsak Versecről, hanem Torontálvásárhelyről, Ürményházáról és más helyekről is. Az idetelepített gazdák kaptak fejenként nyolc hold földterületet, amit nagyon nehéz és kitartó munka árán tudtak csak betelepíteni szőlővel. Először kicsit keletebbre alakult ki a település, a jelenlegi helyen, ahol most vagyunk, az 1900-as évektől kezdtek házakat építeni a letelepedni vágyó családok. Néhány ház még mindig áll ezekből az első épületekből.

⁴⁰ Szerbia–Montenegróban, illetve Romániában is a község fogalom eltér a magyarországi jelentéstartalomtól. Amíg nálunk egy települést jelöl, addig az említett két országban több település tartozik egy községhez. A mai szerb és a román községek az egykori magyar járásoknak felelnek meg.

⁴¹ 2002. évi szerbiai népszámlálás (adatközlő: Mirnics Károly), illetve *Kisebbségi létjelenségek* (Szerk. GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR IRÉN – MIRNICS ZSUZSA), MTT Könyvtár 7, Szabadka, 2003, 346. p.

⁴² HERCEG ELIZABETTA: Fejértelepi hétköznapiak. *Magyar Szó*, 2004. július 2-i szám.

⁴³ Fejérváry Géza, báró (Josefstadt, Csehország, 1833. márc. 15. – Bécs, 1914. ápr. 25.): tábornok, honvédelmi miniszter, miniszterelnök. Ferenc József bizalmas embere. 1851-ben hadnagy, 1859-ben, mint vezérkari kapitány részt vett a solferinói ütközetben. 1862-ben osztrák bárói rangot nyert. Részt vett az 1866-i porosz háborúban. 1884. okt. 28-tól 1903. jún. 27-ig honvédelmi miniszter, majd az uralkodó testőrségének kapitánya. A Szabadelvű Párt bukásakor, 1905. június 18-án az uralkodó a parlamenti formák negligálásával miniszterelnöknek nevezte ki. A koalícióban tömörült pártok élesen támadták „darabont” kormányát, amely az általános választójog bevezetését is kilátásba helyezte a koalíció megpuhítására. Miután a koalícióba tömörült pártok vezetősége fokozatosan feladta követeléseit, közvetítésével létrejött a megegyezés köztük és az uralkodó között, 1906. április 8-án kormányával lemondott. 1875-ben báróságot kapott. Lánya Bertalan: A Fejérváry kormányzat politikai és alkotmányjogi megvilágításban (Bp., 1909); GRATZ GUSZTÁV: *A dualizmus kora I–II. Bp., 1934; Magyarország története I–II. Bp., 1964.*

1990-ben kezdődtek az új templom építésének munkálatai, és 1994-ben adták át rendeltetésének, akkor lett fölszentelve, Szent László ünnepére. A régi település helyén szintén volt egy templom, ahová 1955-ig eljártak a helyi lakosok, és amit, sajnos, 1987 telén ismeretlen tettesek felgyújtottak. Annak a tégláit beleépítették az új templomba. Kéthetente jár a székelykevei plébános a falu lakóihoz. Egy-egy istentisztelet alkalmával 30–40-en vannak a templomban, ünnepkor többen. A fiatalok nemigen mennek. A templomhoz melléképületet is építettek, csoportos lelkinapok tartására, itt nyáron a cserkészeknek is szállást biztosítanak, és anyanyelvápoló táborra is sor kerül. A táborba egész Bánátról érkeznek diákok.

A fejrtelevpi iskolában néhány éve megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Sokáig volt négy osztály magyar nyelven.⁴⁴ Ötödiktől kezdve azonban szerb nyelvű tagozatokra kerülnek a magyar diákok, utaznak a 15 kilométerre levő Uljmára (magyarul: Homokszil). A tízéves gyerekeknek nagyon nehéz volt a váltás, és főleg a szülők döntöttek úgy, hogy nagyobb szükség van a jó szerbtudásra, mint a magyarra. Amikor a helybeli tanító nyugdíjba ment, és nem vettek fel helyette mást. Sajnos, még az anyanyelvápoló tábor iránt sem nagy az érdeklődés a helybeliek körében.

Az általános iskola elvégzése után a fiatalok nemigen tanulnak, legnagyobb részük otthon marad a családi gazdálkodásban. Legtöbb család földműveléssel, kertészettel, gyümölcsheszetel foglalkozik, csupán néhány ingázó dolgozó van, akik a farmon, az erdeszetben vagy Versecen dolgoznak. A falubeliek búzát, árpát, napraforgót és kukoricát termesztene. Az állatállomány nagyon megcsappant az utóbbi időben, nehéz értékesíteni az állatokat, a háztáji gazdaságra jellemző, hogy mindenből van egy kicsi. Valamikor 200 tehenet hajtottak ki a csordába, meg voltak kisebb gulyák is, 50–60 tehénnel. Ma már összesen, ha van ennyi tehen a faluban.

Az 1960-as, 1970-es években 1100-an éltek ebben a faluban, mára ez a szám nagyon megcsappant, 470 lakosa van a településnek, több, mint hatvan százalékuk magyar. Voltak idők, amikor még németek is éltek a faluban. Sokan vándoroltak ki külföldre, Németországba, Svédországba, ők a nyári szabadságot rendszerint itthon töltik, és olyankor benépesül a falu. Egyébként is igen sok vikendház épült az utóbbi időben, belgrádi, újvidéki, verseci, pancsovai családok töltik itt a pihenőjüket.

A faluvezetés az utóbbi időben sokat tesz a település szépitéséért: rendezett a temető, tiszták az utcák, a központ, rendezett a sportpálya, kiérdemelték a verseci község legtisztább településének címét. A vízellátással az utóbbi évek-

⁴⁴ Fejrtelevpi 1998-ban szűnt meg a magyar nyelvű oktatás. Ennek oka az volt, hogy a nyugdíjba vonuló tanítónő lebeszélte a szülőket a magyar tagozat fenntartásáról, azzal az érvel, hogy a gyermekek a közeli Uljmában folytatják szerbül ötödik osztálytól a tanulást és nehézséget jelent nekik, ha az első négy osztályt magyarul végzik el. A négyosztályos oktatásban részt vevő tanulók többsége most is magyar, akik egy szerb és egy román tanítónőtől tanulnak szerbül. Most már a szülőket is nehéz rávenni arra, hogy kérjék a magyar nyelvű oktatást, mert úgy érzik, hosszú távon nincs jövője a gyermekek anyanyelvű továbbtanulásának.

ben nincs gond, a kilencvenes évek elején kaptak új kutat, és azóta folyamatos a vízellátás, és a víz minősége is megfelelő. A falu könyvtárát is a kilencvenes évek elején csukták be.

Fejértelepen nem könnyű az élet. Két kis vegyesbolt áll a falubeliek rendelkezésére, ahol be lehet szerezni a legfontosabb élelmiszereket, de nincs orvos, nincs gyógyszertár. Hetente kétszer hozza ki a postás a küldeményeket. Nincs telefon, és a gyöngye térerő miatt a mobilhasználat is lehetetlen. Autóbusz sem közlekedik. Nem járnak az újságok, a Magyar Szót a 30 kilométerre levő Versecen is igen nehéz beszerezni, az Újvidéki Rádió és Televízió adásait sem tudják követni.

Az 1991. évi jugoszláv népszámlálás alkalmával 472 főt számlált a település, ebből 312 fő (66,10 %) volt magyar nemzetiségű személy. A 2002. évi szerbiai népszámlálás alkalmával már csak 376 fő élt a faluban, ebből 241 fő (64,09 %) volt magyar, 82 fő (21,8 %) szerb. Az egyéb nemzetiségűek, az egyéb, az ismeretlen, a nem nyilatkozott és a regionális hovatartozóak száma 53 fő (14,11 %).⁴⁵

9.3. Majláthfalva (románul: Mailat)

A romániai Arad megyei (Județul Arad) Vinga községhez (Comuna Vinga) tartozó – gróf Majláth országbíróról elnevezett település – Majláthfalva 1819-ben települt újjá. Azon kevés falvak közé tartozott, amely a középkorban is létezett, igaz, akkor még Túregyháza volt a neve. A török időkben elpusztult, az 1723/1725-ös gróf Mercy-féle térképen is még csak lakatlan pusztaként szerepelt. A település 1819 és 1838 között még a Túregyháza nevet viselte, s csak ezt követően honosodott meg a Majláthfalva elnevezés. A település ezt követően is elpusztult egyszer, amikor 1848-ban a szerbek feldúlták, ekkor a lakosság a Maros folyón túlra, Pécskára menekült. A szabadságharc után a lakosság visszatért és felépítette a ma is létező falut.

Az 1992. évi román népszámlálás szerint 1.133 fő lakta a települést. Az 1910. évi magyar népszámlálás még 2.335 főt „talált” a faluban, akik közül 2.272 fő volt magyar, 34 fő német, 19 fő román, 18 fő pedig egyéb nemzetiségű személy. (A népességszám-csökkenés 82 év alatt 1.202 fő, illetve -51,47 % volt.)

Az 1992. évi román népszámlálás szerint összlakosság 95,49 %-a (1.082 fő) volt magyar nemzetiségű személy. A faluban, ebben az időben élt még 40 fő (3,53 %) román, 3 fő (0,28 %) német és 8 fő (0,7 %) egyéb nemzetiségű személy (4 fő szlovák, 3 fő szerb és 1 fő bolgár nemzetiségű volt).⁴⁶ A falu lakos-

---

⁴⁵ 2002. évi szerbiai népszámlálás (adatközlő: Mirmics Károly), illetve *Kisebbségi létjelenségek* (Szerk. Gábrityné DR. MOLNÁR IRÉN – MIRNICS ZSUZSA), MTT Könyvtár 7, Szabadka, 2003, 341. p.

⁴⁶ VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. III. kötet, Arad megye, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2000, 97. p.

ságának döntő többsége római katolikus vallású volt 1992-ben. A 2002. évi román népszámlálás községsoros adatai még nem jelentek meg, de valószínűsíthető, hogy a magyar többség megmaradt.

9.4. Ötvösd (románul: Otvești)

A romániai Temes megyei (Județul Timiș) Törökszákos községhez (Comuna Sacoșu Turcesc) tartozó – báró Eötvös Józsefről elnevezett település – Ötvösd 1868-as telepítésű magyar falu.⁴⁷ A kiegyezés éveiben érkeztek ide a Szeged környékéről származó, római katolikus vallású telepesek. Az ezredvégre a többi bánsági sváb vagy magyar faluhoz hasonlóan Ötvösd is fokozatosan elnéptelenedik. A Temesvárra, Újmosnicára, Vöröscsárdára beköltözött vagy messzi földre elvándorolt fiatalság helyére Kárpátokon túli, illetve néhány székelyföldi református család költözött, de a falu elöregedése visszafordíthatatlan folyamatnak tűnik.

Az 1992. évi román népszámlálás szerint 279 fő lakta a települést, akiknek közel 80 %-a nyugdíjas korú. Az 1910. évi magyar népszámlálás alkalmával 816 főt írtak össze a faluban, akik közül 791 fő volt magyar, 24 fő német és 1 fő egyéb nemzetiségű személy. Román nemzetiségű személy nem is élt a faluban. (A népességszám-csökkenés 82 év alatt -34,19 %, illetve 537 fő.)

Az 1992. évi román népszámlálás szerint összlakosság 75,62 %-a (211 fő) volt magyar nemzetiségű személy. A faluban ebben az időben élt még 50 fő (17,92 %) román, 10 fő (3,58 %) német és 8 fő (2,88 %) egyéb nemzetiségű személy (7 fő roma, 1 fő szlovák nemzetiségű volt).⁴⁸ A település lakossága 1992-ben többségében római katolikus vallású volt. A 2002. évi román népszámlálás községsoros adatai még nem jelentek meg, de valószínűsíthető, hogy a magyar többség megmaradt.

A falunak nincs saját papja, ezért csak minden második vasárnap van szentmise). A foghíjas padosrok mutatták: Ötvösdön bizony fogy a magyar.

Nehéz a megélhetés Ötvösdön, különösen annak, aki 300.000 lejes kolhoznyugdíjból tengeti életét. Ha nem támogatnák őket a gyerekek, reménytelen

⁴⁷ Báró Eötvös József (1813–1871) elszegényedett arisztokrata család sarja, aki mint író, publicista és nagytekintélyű politikus a reformmozgalom egyik irányítója és élharcosa volt. Politikai érdemeire való tekintettel az 1848-as forradalom eredményeként létrejött első független magyar kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterévé választották. Eötvös, mint a reformok embere, a szabadságharc kitörése után megretten az erőszakos cselekményektől, családjával külföldre menekül. Önkéntes száműzetését Bécsben és Münchenben tölti, és csak 1853-ban tér vissza hazájába. Külföldi tartózkodása alatt elsősorban elméleti állambölcseleti kérdésekkel foglalkozik. Hazatérve a nemzet és az uralkodó megbékélésén fáradozik, mely tevékenysége kezdetben nem szerez számára osztatlan elismerést. A kompromisszum híveinek közel másfél évtized alatt mégiscsak sikerül tető alá hozni a kiegyezést. Az 1867-ben megalakult magyar kormányban megint Eötvös kapja a vallás- és közoktatásügyi tárcát. Nevéhez fűződik a kötelező és általános népoktatás bevezetése.

⁴⁸ VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. III. kötet, Temes megye, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2000, 96. p.

helyzetbe kerülnének. Ki-ki maga dolgozza meg visszakapott földesekéjét, ha még van hozzá ereje és pénze. Búzát, kukoricát termesztenek, állatokat nevelnek az ötvösdiék, de ez inkább csak azoknak sikerül, akiknek a gyerekei a városban megkeresett pénzből fektetnek be a mezőgazdasági munkálatokba. Valamikor sokan foglalkoztak itt dohánytermesztéssel, de ez is már a múlté. Helyben a mezőgazdaság nyújtja az egyetlen megélhetési lehetőséget. Ahogy a gazdasági, úgy a demográfiai helyzet is siralmas. Hazaköltözött ugyan néhány fiatal család Ötvösre, de nem sokat sikerült javítaniuk a demográfiai helyzeten. A falusi iskolában több, mint 50 éve, az I–IV. osztályban még 63 magyar gyerek volt, az V–VII-ban még egyszer ennyi, összesen mintegy 120 tanulója volt az iskolának. Ma az összevont I–IV. osztályba mindössze 7–8 gyerek jár, ebből csak egyetlen magyar anyanyelvű. Az óvodában több gyermek van, vagy 14–15, de ők majd iskolába már a legközelebbi városba fognak menni.

9.5. Székelykeve⁴⁹ (szerbül: Skorenovac)

A Szerbia–montenegrói Vajdaság kevevári községéhez (Opština Kovin) tartozó Székelykeve 1887-ben alakult magyar falu.⁵⁰ A mai Székelykeve második telephelye itt lakó székelyeknek. Az előbbi telephelyükön Gyurgyevón levő évenkénti talajvíz és árvíz arra kényszerítette a hatóságot, hogy az embereket vízmentes helyre, vízmentes területre telepítse. Az első helyen való négyévi (1883–1887) ott tartózkodásuk után 1887-ben a kevevári (Kovin) és kevepallósi (Pločica) határ összeszegezésénél a kormánybiztosság földet vásárolt és áttelepítette a falut a mai helyére, egy magasabb dombra. Az új faluhelyen bőven volt hely a terjeszkedésre.

Az 1883-ban történt telepítés⁵¹ nem ment olyan könnyen, sok nehézséggel kellett megküzdeniük. Részből a szomorú kilátások (egészségtelen vidék, árvíz, belvíz, betegségek) miatt, de nagy részben a telepítésnél alkalmazott több hivatalnok tapintatlansága, embertelen bánásmódja miatt.

Sok árnyoldala és szégyenfoltja volt, sokak önzése is belevegyült, de mégis megvolt a haszna. Sok szegénynek földet és kenyeret adott, így megmentette az állandó munkakereséstől, a Moldvába járástól,⁵² a nincstelenségtől. És így a Bukovinában maradtaknak is valamivel több föld maradt, nagyobb kenyér jutott.

⁴⁹ A Székelykevéen, Sándoregyházán és a már Pancsova városához tartozó Hertelendyfalván élő magyar népességet a néprajzi szakirodalom al-dunai székelyeknek nevezi.

⁵⁰ GALAMBOS TIBOR: *Székelykeve*. Kovin, LO Press, 2001, 38–39. p.

⁵¹ Akiknek az 1883-ban érkezőkkel az új Székelykevéen nem jutott föld, a mintegy 125 családot, szükségből az Arad vármegyei Győrök kincstári birtokon helyeztek el.

⁵² A három al-dunai székely falu lakói Bukovinából (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istenségs és Józseffalva) jöttek.

Valóságos tény, hogy ha 1883-ban nem bontották volna meg a bukovinai magyarok⁵³ sorait, annyira elszaporodtak volna, hogy később a 40.000 lengyel-lel, és a még nagyobb számú bukovinai némettel számarányban is versenyeztek volna. (Gazdálkodás terén így is versenyeztek velük. A kertgazdálkodásban, a gyümölcs, a zöldségfélék termelésében még így is felülmúlták őket.)

Székelykeven a magyarok mellé – akárcsak a szomszédos Sándoregyházán –, bolgárokat telepítettek.⁵⁴ Egy bolgár s egy magyar családot telepítettek le egymás mellé, így a lakosság keveredni kezdett, végül a vegyes házasságok miatt a magyarok a bolgárok jelentős részét asszimilálták, beolvastották.

E három község lakói ma is az eredeti bukovinai nyelven beszélnek, féltve őrzik nyelvüket és számontartják a legkisebb eltávolodást is a vélt normától, a régiek nyelvétől. Éppen olyan gonddal vigyázzák nyelvjárásukat, mint folklór és egyéb kincsüket. Noha már ők is letették a székely viseletet, kivetkeztek – de a székely vetettágyak ott vannak a tiszta szobákban, és büszkén mutogatják a festékesekkel együtt.

Mindhárom falura jellemző, az utolsó években egyre több egyén és család hagyja el otthonát. Új hazát vagy csak munkát keresve Ausztráliában, Svédországban és más helyeken telepedtek le. A Székelykevéről elszármazottak minden augusztus 20 (Szent István ünnepe) körül visszatérnek a faluba, ilyenkor zúfolásig megteleik a falu. Szinte nincs olyan ház, ahol ne lenne olyan családtag, aki már külföldön él. Az elvándorlás az egyik legmeghatározóbb demográfiai jelenség Székelykeven, amelynek eredői a szegénység, a perspektíva nélküli jövő, a szerb hatalom megnyilvánulásai. Az elvándorlás elsősorban a fiatalokat érinti, ezért a falu egyre jobban elöregszik.

Az 1991. évi még jugoszláv népszámlálás idején a településen 3.213 fő élt, ebből 2.582 fő (80,36 %) volt magyar nemzetiségű személy. A 2002. évi szerb-ai népszámlálás idején a település már csak 2.574 főt számlált, ebből 2.232 fő (86,71 %) volt magyar 141 fő (5,47 %) szerb, 77 fő (2,99 %) pedig bolgár nem-

⁵³ Annak ellenére, hogy 1845/1846-ban, és 1866-ban kolera, illetve 1846-ban és 1865-ben éhínség, azt követően pedig járványok tizedelték meg a lakosságot, 1880-ban a népszámláláskor 9.887 főt számoltak meg az öt faluban, a népesség alig száz év elteltével három és félszeresére nőtt. A kitelepítések, a járványok miatt 1910-ig mintegy tizenegyezer fő volt a lakosság csökkenése, mégis az 1930-as évek végére 16.000-en éltek a bukovinai székely falvakban. A nagy szaporaság miatt elaprózódtak a földbirtokok is, nehézzé vált a megélhetés. Az elszegényedés, a földnélküliség és a reménytelenség sokakat arra kényszerített, hogy elhagyja otthonát, és megindultak a kirajzások. Az al-dunai területen kívül 1889–1910 között kb. 700-an települtek Déva környékére, 1892-ben Vajdahunyadra 93 fő került, Marosludasra 98 fő, Sztrigyszentgyörgyre 268 fő, Csérnakeresztúrra 623 fő költözött. Az I. világháború végéig nagy számban vándoroltak ki Észak-Amerikába, főként Kanadába, 1905–1914 között több farmterelepet hoztak létre Punnichy és Hapkins településeken, illetve Székelyföld, Eszterháza, Máriavölgy magyarlakta telepein. Később a közeli városokban, Hamiltonban és Reginában is kérestek munkát. Az I. világháború után Dél-Amerikába is vándoroltak ki bukovinai székelyek, 1924-ben Sztrigyszentgyörgyről 5 család kelt útnak, és Brazíliában, Sao Paulótól 800 km-re az őserdő közepén megalapították Boldogasszonyfalvát.

⁵⁴ NAGY SIVÓ ZOLTÁN: *Bukovina, mit vétettem?* Forum, Újvidék, 1999, 38–39. p.

zetiségű személy.⁵⁵ Az egyéb nemzetiségűek, az egyéb, az ismeretlen, a nem nyilatkozott és a regionális hovatartozóak száma 124 fő (4,83 %). A lakosság többsége római katolikus vallású.

9.6. Végvár (románul: Tormac)

A romániai Temes megyei (Județul Timiș) Végvár községhez (Comuna Tormac) tartozó Végvár 1784–1786 között telepített magyar falu. Kezdetben német nemzetiségűek lakták, ezek elköltözése után 1794-ben Békés, Csanád, Csongrád és Heves vármegyékből magyarok telepedtek le a faluban. Végvár valóban a „végeken” van, a település a Magyarországon található Csongrád megyei Röszkével „testvér települési” kapcsolatban van.

A faluban iskola már 1786 óta működik. (Mária Terézia 1777-ben a Ratio educationis királyi rendelettel állami üggyé tette a közoktatást.) Az idetelepülő magyar reformátusok 1794-ben létrehozták a magyar tannyelvű és a református egyház keretein belül működő iskolát. Az egyházi iskola mellett 1918 körül állami iskolát is alapítottak, ahol az oktatás román nyelven is folyt. Majd 1948-ban az egyházi iskolát államosították, azóta nincs felekezeti iskola Végváron. Az iskola az utóbbi 40–50 évben lassan fejlődött. Ma 11 tanterme van, és 1975 óta van tornaterme is. Óvoda a faluban 1900-ban indult, jelenleg két óvoda működik: egy román nyelvű és egy magyar nyelvű.

Az elmúlt két évszázadban a végvári tanítók sokan és sokfelől érkeztek, hogy tanítsák a falu fiataljait. Az első tanító Szentesről jött, a többiek Hódmezővásárhelyről, Békésről, Debrecenből, Füzesgyarmatról, Mezőtúrról, sokan Székelyföldről jöttek hivatásukat teljesíteni.

Az 1992. évi román népszámlálás szerint a faluban 1.545 fő élt. Az 1910. évi magyar népszámlálás szerint még 2.884 fő lakta a települést. (A népességszám-csökkenés 82 év alatt -46,42 %, illetve 1.339 fő.) Ezek közül 2.659 fő volt magyar, 131 fő német, 72 román és 22 fő egyéb nemzetiségű személy.

Az 1992. évi román népszámlálás szerint összlakosság 78,51 %-a (1.213 fő) volt magyar nemzetiségű személy. A faluban, ebben az időben élt még 305 (19,74 %) román, 9 (0,59 %) német és 18 (1,16 %) egyéb nemzetiségű személy (9 fő roma, 5 fő szlovák, 3 fő ukrán, 1 fő bolgár nemzetiségű volt).⁵⁶ A település lakossága 1992-ben túlnyomórészt református vallású volt. A 2002. évi román népszámlálás községsoros adatai még nem jelentek meg, de valószínűsíthető, hogy a magyar többség megmaradt.

⁵⁵ 2002. évi szerbiai népszámlálás (adatközlő: Mirnics Károly), illetve *Kisebbségi létjelenségek* (Szerk. GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR IRÉN – MIRNICS ZSUZSA), MTT Könyvtár 7, Szabadka, 2003, 346. p.

⁵⁶ VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. III. kötet, Temes megye, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2000, 113. p.

Felhasznált irodalom

- Almási Tibor: A tizenharmadik század története. Pannonica, Bp., 2000.
- A Pallas Nagylexikona. Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság, Bp., 1893–1896, I., II., XVI., kötet.
- Ifj. Barta János: A tizennyolcadik század története. Pannonica, Bp., 2000.
- Bertényi iván: A tizennegyedik század története. Pannonica, Bp., 2000.
- Borovszky Samu: Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város. Országos Monográfia Társaság, Bp., 1900
- Csáky Imre: A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII. –XIX. században, Corvina, Bp., 1995.
- Csorba lászló: A tizenkilencedik század története. Pannonica, Bp., 2000.
- Draskóczy István: A tizenötödik század története. Pannonica, Bp., 2000.
- Galambos Tibor: Székelykeve. LO Press, Kovin, 2001.
- Gratz Gusztáv: A dualizmus kora (I–II. Bp., 1934). Magyarország története (I–II. Bp., 1964).
- Gyémánt Richárd: A történelmi Torontál vármegye népesedéstörténete. Publ. doct. jur. Szeged, 2004, Tomus IV., Fasciculus 8.
- Gyémánt Richárd – Petres Tibor – Szondi Ildikó: A szerbiai Vajdaság az ezredfordulón a népszámlálási adatok tükrében. Területi Statisztika, 6. (43.) évfolyam 4. szám, 2003. július.
- Györffy György: István király és műve. Gondolat, Bp., 1977.
- Hegy Klára: Török berendezkedés Magyarországon. História Könyvtár: Monográfiák 7.) Bp., 1995.
- Herceg Elizabetta: Fejértelepi hétköznapiak. Magyar Szó, 2004. július 2-i szám.
- Hérodotosz: A görög–perzsa háború. Osiris, Bp., 2004.
- Király Pál: Marcus Ulpius Traianus dák háborúi, Századok, 1888. évfolyam, IX.f.
- Kristó Gyula: Magyarország története (895–1301). Osiris, Bp.
- Lányi Bertalan: A Fejérváry kormányzat politikai és alkotmányjogi megvilágításban (Bp., 1909).
- Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Kiadó, Baja, 1998.
- Michael Grant: Római császárai. Corvina, Bp., 1996.
- Kisebbségi létjelenségek (Szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa), MTT Könyvtár 7, Szabadka, 2003.
- Makk Ferenc: A tizenkettedik század története. Pannonica Kiadó, Bp., 2000.
- Nagy Sívó Zoltán, Bukovina, mit vétettem? Forum, Újvidék, 1999.
- Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002 (Szerk. Gyurgyik lászló – Sebők László), Teleki lászló alapítvány, Bp., 2003, 200–201. p.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története. I. kötet, Bp., 1899.
- Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pannonica, Bp., 2000.
- Salamon Ferenc: Hol volt Attila főhadiszállása. Századok, 1881. évf. 1. f.

Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992). III. kötet, Arad, KrassóSzörény, Temes megye, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2000.

Werböczy István: Tripartitum, Magyar Törvénytár. Franklin-Társulat, Bp., 1897.

RICHÁRD GYÉMÁNT

THE POPULATION STATISTICS OF THE HISTORICAL TEMES COUNTY

(Summary)

Temes county was formed in the 11th century. The county was taken by the Ottoman Empire in the 16th century, and was included into the Elayet of Temesvar. After the Banat was captured by the Austrians in 1718, the area of the county was included into the Banat of Temesvar, a Habsburg province. This province was abolished in 1778, and the area of the county was incorporated into Habsburg Hungary.

Bacs–Bodrog, Szerem, Torontal, Temes and Krasso-Szoreny counties after 1881, the five counties, which were formed in the territory of former Vojvodina of Serbia and Tamiš Banat.

Between 1849 and 1860 the area of the county was part of Vojvodina of Serbia and Tamiš Banat, a separate Habsburg province. The Temes county was re-established in the 1860s, when the area was incorporated into the Kingdom of Hungary.

In 1918, the county first became part of the newly formed Banat Republic, and then was divided between Romania and the also newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which was confirmed by the Treaty of Trianon of 1920. Most of the county was located in Romania. The southernmost part (approximately 1/3) was located in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later named Yugoslavia).

The Yugoslav part of the pre-1918 Temes county (the southern Banat region) is presently part of Serbia, autonomous region of Vojvodina. The Romanian part is now part of Timiș county, except a 10 km wide strip along the river Mureș, which is in the Romanian county Arad.

